

Opál Sándor:

EMLÉKEZÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATTI ANTIFASISZTA ELLENÁLLÁS LENGYEL ÉS MAGYAR KATONAHŐSEIRE

Rezümé:

68 éve fejeződtek be a II. világháború európai hadműveletei. Úgy tűnik azonban, még mindig kevesen tudják, hogy magyar katonák is részt vettek az antifasiszta ellenállásban. Nincs mód arra, hogy itt valamennyit felsoroljunk, ezért most csak néhány lengyel és magyar katonai ellenállóról írunk.

Kulcsszavak:

II. világháború, antifasiszta, lengyel

Opál, Sándor

REMEMBERING THE ANTI-FASCIST RESISTANCE DURING THE SECOND WORLD WAR, POLISH AND HUNGARIAN SOLDIERS HEROES

Abstract:

68 years ago the European military operations of World War II had finished. It appears, however, still few people know that there were Hungarian soldiers too, who took part in the anti-fascist resistance. There is no way to list them all here. So now we are writing about only some Polish and Hungarian military resisters.

Key words:

World War II, anti-fascist, Polish

A II. világháború európai hadműveleteinek befejeződése (1945. május 9.) óta 68 év telt el. Tapasztalataim szerint az azóta felnőtt nemzedékek – a zsidóság kiirtására irányuló holokauszttal kapcsolatos megemlékezések ellenére – vagy csak nagyon keveset, vagy egyáltalán nem tudnak bizonyos tényekről. Arról például, hogy a magyar antifasiszta ellenállásban itthon és külföldön egyaránt nemcsak baloldaliak vettek részt, hanem nagy számban antikommunisták, valamint magukat egyszerűen humanistának és hazafinak érző emberek is. Sőt, szép számban voltak köztük katonák, magas rangú tisztek is. Utóbbiak hazai és külföldi csoportjainak a pusztas felsorolása igen terjedelmes listát alkotna. Ezért itt és most csak a lengyel és a magyar antifasiszta ellenállók együttműködésének néhány olyan eseményéről, hősről és mártírjáról szeretnék megemlékezni, amikről, és akikről a mai magyar ifjúság többsége szinte semmit sem tud.

*

Lengyelországot 1939. szeptember elsején a náci Németország fegyveres erői hadüzenet nélkül megtámadták és nagyobb részét néhány nap alatt megszállták. Később az ország általuk elfoglalt részét nyíltan a náci birodalom egyik főkormányzóságává nyilvánították. A támadás a II. világháború kirobbanásához

vezetett. A megszálló nácik alig titkolt célja a lengyel és főként az ottani zsidó lakosság teljes kiirtása volt. Elsősorban a számukra veszélyesnek látszó zsidó értelmiségieket – pusztán antiszemita fajgyűlöletből – százezrével deportálták koncentrációs táboroknak nevezett, valójában népirtási célokat szolgáló, s ezért utóbb *haláltáborok* néven hírhedtté vált helyekre.

Az akkor még Németországgal szövetséges szovjet kormány 1939. szeptember 17-én hozott határozata alapján a Szovjetunió haderői is katonai offenzívába kezdtek Lengyelország ellen. A Szovjetunió nyugati határainak védelmére hivatkozva haderőik megszállták Nyugat-Ukrajnát és Belorusszia nagy részét. Azok révén a csapataik Lengyelország keleti részének jelentős területeit foglalták el.

Nem véletlen, hogy Lengyelországban jöttek létre az első olyan, nagy létszámú ellenállási szervezetek, amelyek tagjai a legkülönbébb eszmei alapokon harcoltak a hazájukért. Terjedelmi okból nincs rá mód, hogy itt és most mindegyikről részletesen megemlékezzünk. Az olyanokról, amelyeket a háttérből a szovjet hadvezetés irányított – ilyen volt például a *Néphadsereg* (Armia Ludowa) és a *Népi Hadsereg* (Armia Narodowa) – a hidegháború évtizedeiben bőven publikáltak már a magyar szaksajtóban is. Ezért az ellenállók közül itt és most elsősorban csak olyan szervezeteket és tényeket említünk meg, amelyekről nálunk még manapság is keveset lehet hallani. Azért keveset, mert amíg a Szovjetunió létezett, addig említeni is tilos volt például, hogy az angolszász szövetséges nagyhatalmak által támogatott és legnagyobb létszámú lengyel antifasiszta ellenállási szervezeteket a magyar horthysta hadvezetés is segítette.

A *Honi Hadsereg* (Armia Krajowa – AK), amelyet Lengyel Felkelő Szövetség (Polski Związek Powstańcy – PZP) néven is szokták említeni, számos hazafias és jobboldali antifasiszta katonai, félkatonai és partizán szervezetet egyesített. A németek által megszállt területeken az illegális ellenállási szervezetek első csoportjait *Michał Karaszewicz-Tokarzewski* (1893–1964) tábornok a náci támadás után egy héttel kezdte el szervezni. Őt 1940-ben szovjet katonák elfogták és katonai hírszerző és elhárító szolgálatuk, az NKVD egyik börtönébe zárták, ahol kínzásokkal együttműködésre kényszerítették. Elfogása azonban csak késleltette, de nem hiúsította meg a lengyelek szovjetellenes és antifasiszta ellenállásának kibontakozását.

Az ellenállókból toborzandó hadsereg létrehozását a helyi polgári politikai pártok többsége – a kommunisták és a Szovjetunióval szimpatizálók kivételével – 1939. október 4-én határozta el. Erről a vezetőik Varsó akkori legnagyobb bankja, a Lengyel Általános Takarékpénztár (Powszechna Kasa Oszczędności – PKO) pánccéltermében titokban megbeszélést tartottak. Az ülésen írásba foglalták a leendő illegális hadsereg szervezési irányelveit és megállapodtak egy lengyel emigráns kormány megválasztásáról is. A kormány 1939 októberében alakult meg a francia fővárosban, majd Franciaország német megszállása miatt a következő évben a brit fővárosba, Londonba költözött.

A megszállókkal szembeni ellenállás egyik első bázisát a *Szolgálat Lengyelország Győzelméért* (Służba Zwycięstwu Polski) nevű illegális csoport képezte. Ezt 1939. szeptember 27-én *Karaszewicz-Tokarzewski* tábornok hozta létre. Az illegális félkatonai alakulat 1939. november 17-én *Władislaw Sikorskinak* (1881–1943), az akkor még Párizsban tartózkodó lengyel emigráns kormány miniszterelnökének és egyben az annak alárendeltségébe tartozó lengyel fegyveres erők főparancsnokának az utasítására csatlakozott a *Fegyveres Harci Szövetség* (Związek Walki Zbrojnej – ZWZ) nevű szervezethez. Utóbbi szintén illegális

félkatonai alakulatként harcolt. Annak parancsnoka *gróf Stefan Paweł Rowecki* (1895–1944) tábornok volt, aki a gerilla-hadviselés egyik leghíresebb szakértőjének számított. Az egyesített csapatok első harctéri főparancsnokának *Tadeusz Komorowski* (1895–1966) tábornokot nevezték ki, aki szintén elismert szakértője volt a gerilla-hadviselésnek.

*

1942. február 14-én az akkor már Londonban tartózkodó lengyel emigráns kormány elhatározta az AK átszervezését és létszámának jelentős megnövelését. Ezt többek közt az is lehetővé tette, hogy 1941. június 22-én Németország haderői hadüzenet nélkül megtámadták a Szovjetuniót. A szovjet kormány 1942. május 26-án először a brit kormánnyal, majd június 11-én az USA kormányával is szerződést kötött a kölcsönös katonai segítségnyújtásról.

Az immár ténylegesen is hadseregként harcoló AK első hazai főparancsnokának *Rowecki* tábornokot nevezték ki. 1943-ban azonban őt a náci politikai titkosrendőrség, a *Gestapo* árulás folytán letartóztatta és a *sachsenhauseni* haláltáborba vitette. Ezért addigi helyettese, *Tadeusz Komorowski* dandártábornok követte az AK lengyelországi katonai alakulatainak főparancsnoki tisztségében.

Komorowski tábornokot 1944 szeptemberében az emigráns kormány hatáskörébe tartozó minden lengyelországi antifasiszta ellenállási szervezet főparancsnokává nevezték ki. Az alárendeltségébe tartozó alakulatok gerincét a továbbiakban a már említett két, a területi elv alapján felépülő félkatonai szervezet képezte. Hatáskörébe rendelték a német megszálláskor részben spontán, részben különböző polgári pártok irányításával létrejött olyan fegyveres csoportokat is, mint például a *Népi Katonai Szervezet*, továbbá az úgynevezett *Paraszt Zászlóaljok*, valamint a *Parasztifjúsági Szövetség* egy-egy részét és a Lengyel Szocialista Párt által irányított néhány osztagot.

Az AK hazai főparancsnokságának helyi megbízottjai viszonylag rövid idő alatt katonai és félkatonai alakulatokba szervezték az addig lényegében egymástól függetlenül tevékenykedő, nem kommunista partizán szervezeteket. Lengyelország több körzetében újabbakat is létrehoztak. Így elérték, hogy a hazai földön harcoló hadsereg tagjainak létszáma 1943–44-ben elérte a 250–350 ezer főt.

Az AK-nak a lengyel lakosságot mozgósító és lélektani hadviselési tevékenységét jól szolgálták a haderő főparancsnoksága által kiadott illegális újságok. Például a *Tájékoztató Közlöny* (Biuletyn Informacyjny), a *Lengyel Hírek* (Wiadomości Polskie) és a *Lengyel Katona* (Żołnierz Polski) című kiadványok. Mindez nagyban közrejátszott abban, hogy a II. világháború első három évében az AK harcosai jelentős sikereket értek el a Lengyelországot előzőnlött német és szovjet haderők, valamint az azok kollaboránsai elleni harcokban.

Az AK tevékenységének segítésében, továbbá a fegyver-, lőszer-, élelmiszer- és egyéb utánpótlásuk biztosításában fontos szerepe volt mások mellett a brit katonai hírszerző szolgálatnak. A lengyel földön harcoló ellenállóknak szinte pótolhatatlan segítséget nyújtottak például a Nagy-Britanniába menekült emigráns önkéntesekből toborzott lengyel repülőegységek.

Az AK katonái, partizánjai és hírszerzői több ezer kisebb-nagyobb fegyveres támadást, ugyancsak több ezer szabotázszt, valamint sok más akciót hajtottak végre az ellenséges megszállók ellen. Esetenként egy-egy lengyel városnak és megyének csaknem az egész felnőtt lakossága állt melléjük a harcokban, vagy szabadította ki hadifogságba esett tagjaikat. Ilyen esemény volt pl. 1942–43-ban a Zamość-ban

lezajlott felkelés, továbbá a náci haláltáborokba menő vonatok egy részének kisiklatása, azok mozdonyainak megrongálása és még sok más partizánakció.

*

Említsük meg itt azokat a tényeket is, amelyeket a Szovjetunió létezésének utolsó napjáig minden szocialista országban, különösen Magyarországon kihagytak a tankönyvekből. Például azt, hogy az AK említett alakulatain kívül két szigorúan titkos külföldi szervezetet is létrehoztak. Az egyik Magyarországon *Lista Bázis* (List Base), a másik pedig Németországban *Berlin Bázis* fedőneven működött. *Horthy Miklós* (1868–1957) kormányzó utasítására – részben az említett Lista Bázis révén, részben pedig más utakon – több tízezer olyan lengyelországi menekültet fogadtak be és bújttak el a magyar hatóságok, akik a náci és a szovjet haderők elől vonultak emigrációba. A többségük katona volt, akiket ideiglenesen főleg Zala és Somogy megyei falvakban telepítettek le.

A Lista Bázis konkrét céljáról, tevékenységéről és a holokauszt lengyel üldözötteinek mentésében játszott szerepéről még a szovjet és a magyar kormány is csak 1945 után szerzett tudomást. A működéséről utóbb egyrészt az annak révén idemenekült üldözöttek számoltak be, másrészt a II. világháború alatt működő BM Államvédelmi Központ volt vezetője, *Újszászy István* vezérőrnagy (1894–1950?). (Utóbbi személy vonatkozó kéziratait az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzik.) Később azonban Nyugatra menekült zsidó üldözöttek is részletesen publikáltak erről.

A Lista Bázist – elsősorban a holokauszt elől menekülő – zsidó üldözöttek elbujtatására, a németországit pedig hírszerzési célból *Jan Korkozowicz* ezredes szervezte meg. A Bázis Magyarország német megszállásáig (1944. március 19.) működött. Tevékenységét a Honvéd Vezérkar 1941. szeptember 6-án kinevezett főnöke, *Szombathelyi Ferenc* (1887–1946) vezérezredes és *Utassy Loránd* (1897–1974) ezredes, a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly-ügyekkel foglalkozó 21. osztályának a vezetője irányították.

*

Egyedül az AK harcosai mertek és tudtak helyenként fegyveresen is szembeszállni például a *volhyniai vérengzés* (lengyelül *Rzeź wolyńska*) néven elhíresült ukrán és náci népirtás elkövetőivel. Volhynia kelet-galíciai körzetében 1943 márciusától a világháború végéig a nacionalista Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA), a többi részében pedig a náci csapatok sorozatosan tömeggyilkosságokat követtek el. Az ukrán lakosság körében illegálisan terjesztett demagóg propagandájuk révén 1943 végére mintegy 100 ezer főt tett ki a hadseregük. Tagjai egyidejűleg harcoltak a lengyelek és a szovjetek ellen, több vonatkozásban pedig együttműködtek a náci megszállókkal. A lengyel áldozataik számáról megoszlanak a történészi vélemények, a polgári áldozataik számát manapság mintegy 40–80 ezer főre becsülik.¹

¹ <http://www.magyartudat.com/ukran-felkelo-hadsereg-lengyelek-lemeszarlasa-kelet-galiciaban-es-volhiniaban-vigyazat-sokkolo-kepek-18/>

*

Azt követően, hogy a lengyel emigráns kormány a Szovjetunió Németország elleni hadba lépése után, 1941 augusztusában együttműködési egyezményt kötött a szovjet kormánnyal, több lényeges változás következett be a lengyel frontokon is. Az a tény, hogy 1944-ben az akkor már az angolszász haderőkkel szövetséges szovjet csapatok is Lengyelország területén tartózkodtak, az AK hadműveleteiben ugyancsak jelentős változásokat hozott. Egyebek közt arra bátorította a vezetőit, hogy 1944. január elsején *Zivatar hadművelet* (Operation Burza) fedőnévvel a varsói zsidó gettóból kiindulva felkelést indítsanak.

Az országos méretűre tervezett megmozdulás azonban meghiúsult. A kudarcot a különböző történelmi források többféle okra vezetik vissza. Főként arra, hogy ugyanazon a napon – máig nem tisztázott okból – a szovjetek egy, az AK-val nem egyeztetett tűzérési támadást indítottak a főváros körüli német haderők ellen. Azzal gyakorlatilag mozgósították a nácikat, ezért a Varsó gettóvá alakított részében elkezdődött lázadás résztvevői és az AK ottani egységei magukra maradtak. A német haderők mozgósítása meghiúsította a felkelés országos méretűvé válását.

Az AK néhány alakulata *Kazimierz Sosnkowski* (1885–1969) tábornok parancsnoksága alatt 1944 augusztus és szeptember hónapjaiban részt vett ugyan az lezajlott gettólázadás támogatásában, de külső segítség hiányában az ellenállás fővárosi harcosai október 2-án megadásra kényszerültek. Az ellenállók ottani parancsnoka, Tadeusz Komorowski tábornok azzal a feltétellel adta meg magát, hogy a németek hadifogolyként fogják kezelni a felkelés lengyel résztvevőit. A nácik azonban a megállapodást csak a tábornok és az egyenruhában elfogott katonái esetében tartották be. A felkelés leverése után is folytatták a vérengzést. A varsói gettóban és környékén tömegesen mészárolták le a polgári ruhás lakosokat.

A 63 napig tartó varsói felkelésnek lengyel és német részről egyaránt óriási veszteségei voltak. Az akkoriban bevallott német adatok szerint az AK több mint 10 ezer, a náci csapatok pedig majdnem 10 ezer katonát veszítettek. Későbbi hivatalos becslések szerint azonban a németek által halomra gyilkolt védtelen polgári lakosok száma valójában mintegy 200 ezer fő lehetett. Ráadásul a nácik majdnem az egész fővárost lerombolták.

A főparancsnok, Komorowski tábornok arra az esetre, ha valami akadályozná őt a katonai teendői ellátásában, még az 1943-ban történt letartóztatása előtt *Leopold Okulicki* (1898–1946) tábornokot jelölte ki utódjául. Okulickit 1941-ben egyszer már elfogta, megkínozta és együttműködésre kényszerítette a szovjet NKVD. Ennek ellenére a lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió egyezménye után újra csatlakozott az AK-hoz. Minden áron elégtételt akart venni a hazája és az ellene elkövetett szovjet kegyetlenkedésekért. A varsói felkelés leverése után sem adta fel a harcot. A fővárosból sikerült Krakóba menekülnie. Ott 1944 október 3-án átvette az AK megmaradt csapatainak irányítását. A további polgárháborús események azonban megakadályozták abban, hogy újra rendezze az ellenállók sorait.

*

A szovjet haderők és a velük együtt harcoló, kommunista szimpatizánsok által vezetett I. lengyel hadsereg segítségével 1944. december 31-én megalakult a Lengyel Köztársaság ideiglenes kormánya. Ezért a londoni lengyel emigráns kormány 1945. január 19-én hozott határozata alapján az AK-t feloszlatta. Okulickit

és számos társát az NKVD koholt vádak alapján ismét letartóztatta. Őt magát Moszkvába vitték, ahol koncepció perben 10 évi börtönre ítélték. 1946. december 24-én egy börtönben meggyilkolták.

Az AK néhány kisebb csoportja azonban mindezek ellenére sem adta fel a harcot. Önállósították magukat és kb. 1946 végéig tovább harcoltak. Ilyen volt például az *Edward Wasilewski* (1923–1968) ezredes vezette alakulat, amelynek tagjai 1945. május 21-ről 22-re virradó éjszaka megtámadták a Varsó egyik peremkerületében, Rembertóvban állomásozó NKVD parancsnokságot. A szovjet titkosszolgálat börtönéből a volt AK kb. 700 elfogott tagját szabadították ki. A szovjetek a foglyokat szibériai kényszermunkára akarták vinni.

Országos akciókra azonban az AK tovább harcoló antikommunista tagjai már nem voltak képesek. A lerombolt, kiéheztetett és kivérzett Lengyelország lakossága már nem tudta érdemben támogatni őket. A szovjet megszállók 1946 végére az ellenállók maradék csoportjait is felszámolták.

*

Magyarország szovjet elfoglalása (1944. április) után kitüntetés helyett szomorú sors várt az üldözött lengyel zsidók magyar segítőire is. A vonatkozó adatok kiszivárogtatásától való elrettentés céljából a szovjet megszállók ellenőrzése alatt álló magyar hatóságok még attól sem riadtak vissza, hogy a lengyel zsidók mentésében jelentős szerepet vállalt Szombathelyi vezérezredest hibáztassák a holokauszt magyar áldozataiért is. Őt az amerikai hatóságok a háború után – nem fogadva el annak az illegális antifasiszta tevékenységéről szóló védekezését – 1945 júniusában háborús bűnösként szállították vissza Magyarországra. A magyar bíróságok viszont a Lengyelországban elkövetett szovjet háborús bűntettek eltitkolása céljából hallani sem akartak a lengyel zsidók és más emigránsok mentésében való szerepéről. Ehelyett koholt vádak alapján, több lépcsős bírósági eljárás során, életfogytiglani börtönre ítélték. Néhány hónappal később pedig *Ries István* szociáldemokrata igazságügyi miniszter önhatalmúlag kiszolgáltatta őt a jugoszláv kommunista hatóságoknak. Azok halálra ítélték és kivégezték.

* * *

Az AK tevékenységéről, szervezeteiről, azok vezetőiről, tagjairól, akcióikról, hőseiről és mártírjairól – a volt szocialista országok részben dezinformatív jellegű publikációit kivéve – világszerte számos könyv, tanulmány, újságcikk, mozi- és tévéfilm, valamint képzőművészeti alkotás készült. A magyar lakosság azonban az 1990-ben lezajlott magyarországi rendszerváltozásig még a *Lista Bázis*ról sem tudhatott.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Piekalkiewicz, Janusz: Kémek, ügynökök, katonák. Titkos kommandók a második világháborúban. (Ford. Barabás Miklós) Budapest, 1995.

Forgotten Holocaust. The Poles under German Occupation 1939–1944. Richard C.

Korboński, Stefan: Warsaw in Chains. (USA, New York, Macmillan Publishing, 1959

Korboński, Stefan: The Polish Underground State. USA, Columbia University Press, 1978. ISBN 0-914710-32-X

Chant, Christopher: The Encyclopedia of Codenames of the World War 1939–1945. USA, Campaign – Code words

